

חוברת לימוד והגות

פסח

12 נושאים ללימוד ולדיון סביב שולחן החג

שנים עשרה שאלות מתוך שיעורו של הרב רפאל בניזרי "פסח: סוד המספר ארבע": מדוע השבת שלפני החג "גדולה", מה נושאות ארבע החיות וארבעת המלאכים, ומה אומרים ארבעת הבנים על הוריהם. עד לוודאות זו של הרב: בליל ההגדה, איש אינו אבוד לעולם.

הרב רפאל בניזרי

תוכן הנושאים

נושאים להגות ושאלות לשיחה סביב שולחן פסח

הוי"ו הקושרת את שמות לבראשית	01
ארבע מאות שנה וארבעה נהרות	02
היחיד, הנישא בידי ארבע	03
ארבעה מלאכים שאנו נושאים בתוכנו	04
ראו איש את אחיו בחושך	05
רחל בפרשת הדרכים	06
נעקר מן התוהו, לא ילד מפונק	07
השור, הבור, המבעה וההבער	08
לא דבש ולא שאור: ה' בפנים	09
ארבעה קרבנות, ארבעה פגמים	10
בניי הם בצלמי	11
ארבעה ניצולים סביב השולחן	12

הצגה

ספר שמות פותח בוי"ו: "ואלה". בעיני הרב, האות הקטנה הזאת אומרת ששמות הוא המשכו של בראשית. ומכאן הוא מפיק הסבר שלדבריו לא ראה בשום מקום: הסבר לשמה של השבת שלפני פסח, שבת הגדול.

השאלה

מדוע נקראת השבת שלפני פסח "שבת הגדול"?

התשובה

הרב: "הסבר מיוחד במינו, שלא ראיתי אותו בשום מקום."

בריאית העולם מגיעה אל תכליתה בהולדת עם ישראל ובבניין המשכן. בראשית עוסק בבריאת העולם; שמות, בהולדת עם הנקרא להיות "ממלכת כהנים וגוי קדוש", המבטא את עצמו בשאיפותיו הרוחניות על ארץ שניתנה לו כדי שיפתח בה את כל כישרונותיו. מכאן וי"ו החיבור.

נוהגים להסביר את השם ברב שאינו פוסק ביום הזה להזכיר את הלכות הפסח המדוקדקות. בעיני הרב, שבת הגדול היא קודם כול השבת החותמת את שבת הבריאה. חכמינו אומרים שאילו שמרו ישראל שתי שבתות, מיד נגאלים: זו של הבריאה וזו של יציאת מצרים — והקידוש מזכיר דווקא את שתיהן. כפתיחה להולדת העם, השבת הזאת היא השבת הגדולה.

דבר אינו מציין אותה מלבד ההפטרה שלה: זו של מלאכי, אחרון הנביאים, החותם את ספר הנבואה ומבשר את ימות המשיח.

מסקנת הרב

שבת הגדול היא קודם כול ולפני הכול השבת החותמת את שבת הבריאה.

לקח לשולחן

לסיפור משפחתי יש משמעות רק אם הוא "המשך" של דבר מה. של מה משפחתנו היא ההמשך? ומה מצפים מאיתנו כדי שהראשית הזאת תגיע אל תכליתה?

הצגה

גזירת הגלות שנאמרה לאברהם נושאת מספר: ארבע מאות שנה. הרב קושר אותו לארבעת הנהרות היוצאים מגן עדן, ורואה ביעקב היורד מצרימה אדם חדש.

השאלה

מדוע עומדת גלות מצרים בסימן הארבע, ומה הייתה צריכה לתת לעם?

התשובה

הרב: "אילו ניתנה במתנה, לא הייתה שווה דבר."

אדם הראשון החטיא את מסלולו כבר ביום הראשון. האדם החדש הוא יעקב אבינו, זה שהמלאכים עלו וירדו בשבילו כדי לראות אם זו אכן אותה דמות, אותו צלם אלוהים. ברדתו מצרימה, הוא מחבר בין ההבטחה לאברהם לבין הגלות: זו עקדתו של עם ישראל. כשם שאברהם העלה את בנו על המזבח, יעקב מעלה את בניו על מזבח מצרים, באותו ביטחון שהמוות לא יגבר, משום שה' אינו רוצה בו.

ארבע מאות שנות השעבוד עונות לארבעת הזרמים היוצאים מגן עדן ומתפשטים בכל היקום. לעם ישראל צריך להיות, כמו לאדם הראשון, ממד אוניברסלי. אבל ממד זה אינו נקנה בין לילה. יש לזכות בו, לקנות אותו, בהקשבה לכל היקום הנברא, והוא עובר דרך הלשון: לזקק את הדיבור עד שנשיב לו כוח של בריאה. זה, אומר הרב, מה שמבקשים מאיתנו בפסח.

מסקנת הרב

זה להשיב ללשון את עוצמתה, את ערכה, את כוח היצירה שלה.

לקח לשולחן

מה שנותנים לנו מוכן אינו שווה הרבה בעינינו. איזו מעלה של משפחתנו קנינו בניסיון ולא קיבלנו במתנה? ואיזו מילה, הערב, יכולה "לברוא" משהו בינינו?

הצגה

פיוט המיוחס לאבן עזרא, שאינו חתום ומוקדש לפסח, שימש לרב נקודת מוצא. הוא מדבר רק על ארבע: ארבע אותיות, ארבע חיות, ארבעה מלאכים, ארבעה דגלים, ארבע רוחות העולם, ארבע תקופות השנה.

השאלה

מה מייצגות ארבע החיות ה"נושאות" את היחיד — ומדוע ניצל ישראל אף שלא היה טוב ממזרים?

התשובה

הפיוט: היחיד בארבע אותיות, נישא בידי ארבע — האריה, הנשר, השור והאדם.

החיות הן כוחות שניתנו לעם. האריה הוא שבט המלוכה, סמלו של יהודה. הנשר הוא ההמראה: "ואשא אתכם על כנפי נשרים". השור הוא גם יכולת הנגיחה וגם כוח הכלכלי של עם שלם. והאדם הוא זה שהכוח הזה שמלמטה תומך בו ומגן עליו, ובכל זאת מותיר לו את האפשרות להמריא ולשלוט בכול בלי פחד.

הפיוט אומר גם שביציאת מצרים העם לא היה טוב מן האחרים. שרי האומות טענו לעוול: מדוע זה נידון לאבדון וזה לחיים? התשובה מצויה במשפט אחד: אני מושיע את מי שנושא את שמי, ישראל.

לכן, מעיד הרב, שמות משפחות השבטים מקבלים ה"א וי"ד, שתי האותיות הראשונות של השם, שיש להן ערך מקודש.

מסקנת הרב

אני מושיע את מי שנושא את שמי, ישראל.

לקח לשולחן

מלכות, המראה, כוח כלכלי, אנושיות: איזה מארבעת הכוחות הללו חסר אצלנו ביותר? ומה פירוש, לכל אחד סביב השולחן, "לשאת את השם" בחיי היומיום?

הצגה

"מימיני מיכאל, משמאלי גבריאל, מלפניי אוריאל, מאחוריי רפאל": השמות הללו מוכרים לנו, ובכל זאת מזהיר הרב: איננו חיים בעולם של מלאכים. את ארבעת "השלושים" הללו, אנחנו נושאים.

השאלה

אם המלאכים הם כוחות שאנו נושאים בתוכנו, למה מחייב אותנו כל אחד מהם?

התשובה

מיכאל, גבריאל, רפאל, אוריאל; אברהם, יצחק, יעקב — ויוסף.

מיכאל הוא מקור החסד. גבריאל, הגבורה — שכן החסד אינו התפטרות, נועם של מי שאין בו יכולת ובחר בדרך זו מחוסר ברירה. רפאל הוא האזון: כשמאבדים את השמיעה, מאבדים את שיווי המשקל; מן "אזון" באים "אזון" ו"מאזניים". הוא המרפא את כל חוסרי האזון בין החסד לגבורה. וכל זה לשם אוריאל: לקדם את אור ה'.

את קווי המתאר הללו שרטטו האבות. אברהם הוא החסד, יצחק הגבורה, יעקב זה שיביא את האזון, ימינן את שתי המידות ויתקן אותן. ויוסף, ששוכחים למנות אותו: הוא שייך לשורת האבות, משום שהוא אבי האומה היהודית ממצרים ואילך, היסוד, יסוד העם.

מסקנת הרב

החסד אינו פשוט התפטרות.

לקח לשולחן

חסד, גבורה, אזון, אור: כל אחד מהם לבדו מתעוות. איזה מהם שולט אצל כל אחד מאיתנו? נבקש מן היושב לידנו להשיב במקומנו — ולומר איזה מהם היה רוצה לראות אותנו מפתחים.

הצגה

היציאה אינה ניתנת במכה הראשונה, אלא בתשיעית, מכת החושך. וארבע לשונות הגאולה — והוצאתי, והצלתי, וגאלתי, ולקחתי — הולכות, לדעת הרב, באותה דרך.

השאלה

מה, בחושך של המכה התשיעית, הכשיר את העם לצאת?

התשובה

"והוצאתי... והצלתי... וגאלתי... ולקחתי" (שמות ו, ו-ז).

העם יוצא לדרכו רק כשהוא מסוגל לתפוס את האור מבעד לחושך. והרב קורא כך את הכתוב: בחושך הזה, ראו איש את אחיו. ראייה זו של האחר ברגעים הקשים ביותר בחיים היא שעושה את אחדות עם ישראל, והיא המכריעה את יציאת מצרים — כלומר את היציאה מכל הגלויות.

ארבע הלשונות משרטטות את שלביה. "והוצאתי": אוציא אתכם ממצרים, ואוציא את מצרים מכם. "והצלתי": מחויבות של חסד גמור כלפי עם שאפילו לא מרד במשעבדו. "וגאלתי": הגאולה הקשורה ביעקב, זו שאנו מזכירים באומרו "גאל ישראל".

ו"ולקחתי אתכם לי לעם" בא כשאחדות העם מתבררת במצרים עצמה.

מסקנת הרב

ראייה זו של האחר ברגעים הקשים ביותר בחיים היא שעושה את אחדות עם ישראל.

לקח לשולחן

קל לראות את האח כשהכול טוב. באיזה רגע חשוך "דאה" אותנו באמת משהו מבני המשפחה הזאת? ומי סביבנו עובר היום חושך שבו הוא מחכה שיראו אותו?

הצגה

הולדת העם קשורה בארבעת האבות, אבל גם בארבע האמהות. שרה, רבקה, לאה ורחל — כל אחת הרחיקה משהו. ואחת מהן אינה קבורה עם האחרות.

השאלה

מדוע רחל קבורה לבדה, על אם הדרך — ואת מי העמידה על דרכם של בניה?

התשובה

שרה מרחיקה את ישמעאל, רבקה את עשו, לאה את לבן.

כל אחת מן האמהות הרחיקה את מה שהיה צריך להרחיק: שרה את ישמעאל; רבקה את עשו; לאה את לבן. רחל, לעומתן, אינה קבורה במערת המכפלה. יש לה קבר נפרד, בפרשת דרכים. היא מבכה על בניה, והיא המופקדת על מציאתם.

לשם כך העמידה על דרכם את בנה יוסף. יוסף הוא המדיני: הוא השלב הראשון של ביאת המשיח, זה הקודם לביאה הרוחנית הסופית. יוסף ובנימין, בני רחל, יקבעו את ההשלמה.

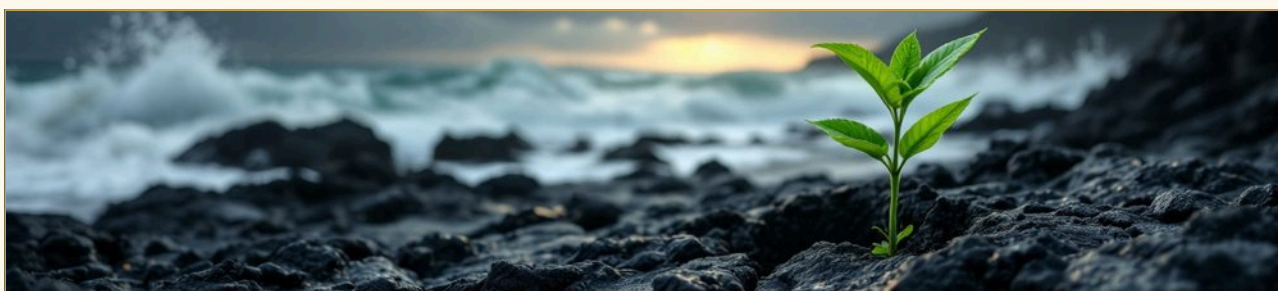
כך מופיע הארבע משני צדי הולדת העם: ארבעה אבות, וארבע אמהות שהצטיינו בכך שהרחיקו את מה שאיים על עתיד בניהן.

מסקנת הרב

היא בפרשת הדרכים, היא מבכה על בניה, היא המופקדת על מציאתם.

לקח לשולחן

במשפחה, משהו צריך לפעמים להרחיק, ומשהו צריך לחכות בפרשת הדרכים לאלה שתעו. מי ממלא את התפקיד הזה אצלנו? ואיזה מקרובינו עדיין מחכה שיבואו לחפש אותנו?

הצגה

בעיני הרב, מצרים היא האם של ארבע הגלויות: בבל, מדי, יוון ואדום. שלוש הראשונות חלפו; הרביעית היא זו שאנו חיים בה. ושנאת האימפריות הללו לבשה את צורתם של יסודות הבריאה עצמם.

השאלה

מה אומרת על הולדתנו כעם העובדה שנלחמו בנו באש, במים, כעפר וברוח?

התשובה

"והארץ היתה תהו ובהו וחשך על פני תהום" (בראשית א, ב).

האימפריות הללו רצו להפנות נגדנו את ארבעת היסודות: אש, מים, עפר ורוח. להילחם בנו באש, במים, בעבודות האדמה, לקבור אותנו בחומות, לעשות מאיתנו עם של מוזיאון — ולבסוף להעלים כליל את רוחנו.

שנאתם פעלה בארבע רמות: הדומם; הצומח, בהאכילם אותנו לחם דמעה; החי, חית היער ששולחה בנו; והמדבר, שהושפל עד עפר. עד לארבע מיתות בית דין — והרב מתעכב על אלה שנחנקו, שמעולם לא יכלו להשמיע את קולם, ואף לא יצאו מרחם אמם.

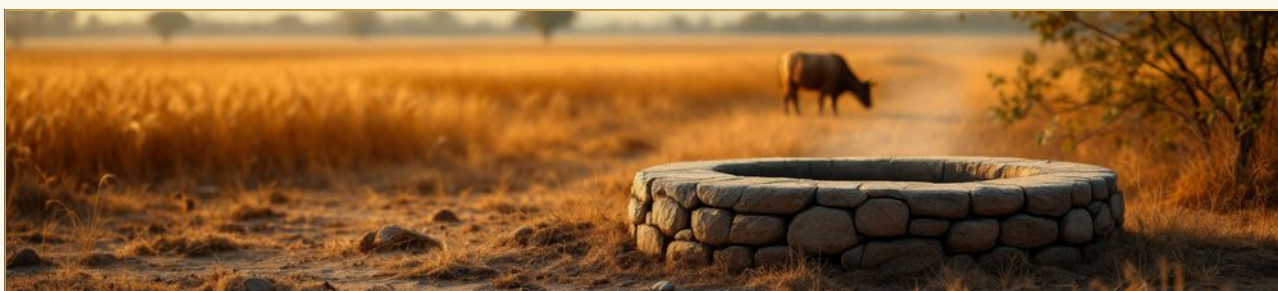
אבל העם הנושא בתוכו את כל המעלות הללו אינו הילד המפונק של הבורא. הוא ילד שנעקר מן התוהו, כמו הבריאה עצמה, הסובלת בראשיתה מארבע מיילים: תוהו, בוהו, חושך, תהום.

מסקנת הרב

אין זה הילד המפונק של האב הבורא, אלא ילד שנעקר מן התוהו.

לקח לשולחן

לעיתים קרובות אנו מספרים את תולדותינו כרצף של אסונות, או כזכות יתר. הרב מציע קריאה שלישית: לידה שנעקרה מן התוהו. מה עקרו מן התוהו הורינו וסבינו כדי שנהיה כאן הערב?

הצגה

פרשת משפטים פוסקת בארבעה סוגי נזקים: השור הנוגח, הבור שנחפר בלי זהירות, הבהמה ששולחים לרעות בשדה אחר, האש שמניחים לה להתפשט. "שימו לב", אומר הרב, "כל זה סמלי".

השאלה

אם ארבעת הנזקים הללו שוכנים באדם, מה הקשר שלהם לירידה למצרים?

התשובה

שור, בור, מבעה והבער: ארבעה אבות נזיקין.

חפרו בור, מישוהו נפל לתוכו בהיסח הדעת: לא נקטו את האמצעים הדרושים. הניחו לאש להתפשט. שולחים את הבהמה לשדות משום שרוצים ליהנות מנכסי אחרים. כל זה שוכן באדם: הוא נולד עם יצריו, והוא מסוגל להזיק לרעהו.

והירידה למצרים קשורה בתשוקה המכלה את ההווה, בזלזול ובכוח כלפי האחר. שנאת האחים היא שגרמה לכך שיוסף נמצא בבור, אחר כך קורבן לתשוקות, אחר כך בבית הסוהר. ארבעת הנזעים הללו, שעמדו ביסוד הגלות, עומדים במבחן בשהות במצרים.

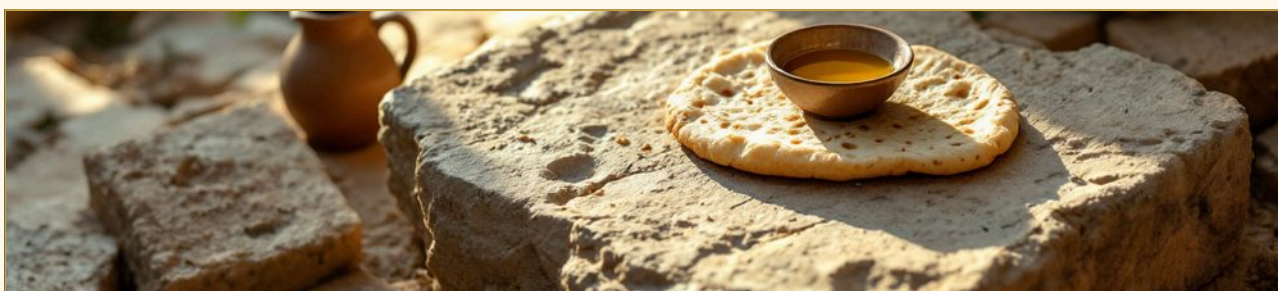
הרב מצרף לכך הבחנה נוספת: יש תורתו של משה, הקיום המדוקדק של הדין, ויש תורתו של אהרן, שבה האהבה יכולה להגיע עד כדי הפרזה כדי לא להניח לעם ליפול. פרשת משפטים, לעומת זאת, מכריעה.

מסקנת הרב

ארבעת הנזעים הללו המחריבים את הווייתנו עומדים כאן במבחן, בשהותנו במצרים.

לקח לשולחן

בור בלי כיסוי, בהמה בשדה השכן: אלה לעיתים קרובות התרשלויות יותר מרשעות. איזו התרשלות כבר פגעה במישהו אצלנו? ואיזה "בור" צריך לכסות השבוע?

הצגה

בקרבנות נאסר להביא דבש ושאור. הרב רואה בכך לקח על הכנות — ומכאן, על המקום שבו אנו ממקמים את ה'.

השאלה

מדוע הדבש והשאור מורחקים מן המזבח, ומה פירוש "להתקרב" לה'?

התשובה

"כי כל שאר וכל דבש לא תקטירו ממנו אשה לה' " (ויקרא ב, יא).

שניהם מעוותים את הקרבן. אם אני מרעיף עליך שבחים, אם אני מהלל אותך ומנפח אותך בשאור הזה, איני כן כלפיך: אדרבה, אני מטעה אותך. ואם רוצים באמת את קרבת ה', צריך להבין "קרוב" כ"בקרב", בפנים: "בקרב עמי". היהדות שלנו, האור, נוכחות ה', נמצאים בתוכנו.

"די למקם את ה' מחוץ לכם", אומר הרב. "הוא שוכן בנו. הוא במצרים, בתוכנו, וצריך לדעת לשחרר אותו." לשם כך יש לעלות בקומות. עשייה: שלב הילד, שנותנים לו ציורים של ה' — יש השומרים עליהם עד גיל מופלג. יצירה: שלב הדמות, שנאמר לנו להיזהר ממנה. ואחר כך בריאה: למקם אותו ברמה הנשגבה ביותר שאפשר להעלות על הדעת.

מסקנת הרב

די למקם את ה' מחוץ לכם. הוא שוכן בנו.

לקח לשולחן

איזו דמות של ה' נשארה לנו מילדותנו? יאמר כל אחד בישר רעיון שהיה לו על כך בקטנותו ושואלי הוא שומר עליו עד היום. והיכן הרגשנו נוכחות "בפנים" ולא למעלה?

הצגה

הפר, הכבש, העוף, מנחת הסולת: התורה מכירה סוגים רבים של קרבנות. הרב קורא אותם כארבע דרכים, כולן צולעות מעט, לעבוד את ה'.

השאלה

מה מגלה עלינו הדרך שבה אנו מביאים את "קרבננו"?

התשובה

הרב: "הקרבן הזה מעיד אכן על פגם מסוים שבכם."

יש המביא פר: קדימה, פר, כך אבטא את אהבתי לה'. לא: לא בהענקת מתנות מלכותיות לאשתו זכה אדם באשתו. לא עושים רושם עם קרבן; לא עובדים את ה' באומרנו לעצמנו: אני הטוב ביותר, אני הקרוב ביותר.

יש המביא כבש: הוא הולך עם הזרם, עושה כמו כולם. יש המביא עוף, העובר מענף לענף: יום אחד אני כך, יום אחד אחרת, איני רוצה להגדיר את עצמי — כמו שמחליפים כובע בפוליטיקה, משמאל לימין. ויש מי שעשה את עבודת ה' לפרנסתו: המנחה, מנחת הסולת.

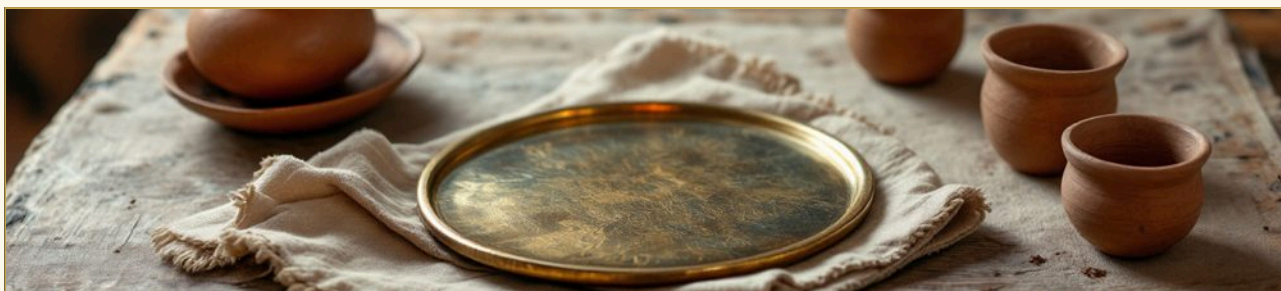
כל קרבן מסמן אפוא פגם, בארבע רמות — כשם שהוא קיים ליד שולחני, עם ארבעת בניי.

מסקנת הרב

לא עושים רושם עם קרבן.

לקח לשולחן

המחווה הראוותנית, המחווה של כולם, המחווה המשתנה לפי הרוח, המחווה מתוך אינטרס: איזו מהן דומה ביותר לעבודת ה' שלנו? ומה הייתה, לכל אחד, מחווה פשוטה שנעשית בלי אף אחד מארבעת הפגמים הללו?

הצגה

בליל הסדר מדברים על ארבעה בנים: החכם, הרשע, התם, ושאינו יודע לשאול. מהר מאוד מחלקים אותם סביב השולחן. הרב מפנה את המראה אל ההורים.

השאלה

אם יש ליד שולחני חכם, רשע, תם ושאינו יודע לשאול, מה זה אומר עליי — וכיצד לדבר אליהם?

התשובה

ארבע לשונות: הגדה, אמירה, דיבור, והפיתוי של "את פתח לו".

אין לי לכעוס על בניי אם יש ליד שולחני חכם, רשע, תם: הרי זה משום שאני כזה. בניי הם בצלמי. הם מייצגים את מה שאני, אבל בקו חד יותר, מודגש. לא משום כך אשנא אותם או אדחה אותם.

אדרבה, עליי למצוא את הלשון המתאימה לכל אחד. וההגדה מכילה ארבע. ההגדה, לשון קשה. האמירה, לשון רכה. הדיבור, שיח של מבוגרים. ולמי שמתבצר בשתיקתו, שאינו רוצה לא לדבר ולא לשמוע, לשון הפיתוי: אפייס אותו, "את פתח לו".

יש ביניהן דקויות, מדייק הרב, אבל אלה תבניות, שמוצאים אותן בכל מבנה הערב.

מסקנת הרב

בניי הם בצלמי.

לקח לשולחן

כל אחד יכול לחפש בתוכו את החכם, את הרשע, את התם ואת השותק. איזה מהם דיבר הכי חזק בתוכי השנה? ולכל אחד מקרובינו, איזו מארבע הלשונות פותחת באמת את השיחה?

הצגה

ליל פסח הוא ליל שימורים. והרב חותם במזמור המיוחד לחג, המחייב ארבעה בהודיה: האסיר, יורד הים, החולה, ומי שעדיין תועה במדבר.

השאלה

מדוע, בליל הסדר, אנו מעט מכל ארבעת הניצולים הללו גם יחד?

התשובה

"ליל שמרים הוא לה'... שמרים לכל בני ישראל לדרתם" (שמות יב, מב).

ליל שימורים: משמרת של שומרים. אנו זקיפים, אומר הרב, ואנו נשארים הזקיפים של האנושות. ולערב יש תנועות של שירה, עד ההלל.

המזמור מונה את מי שחייבים לשבח את שם ה': מי שהיה בבית האסורים ויצא; מי שניצל מטביעה ועבר ימים; מי שהיה חולה, על מיטתו, בסכנה; והרביעי, מי שנשאר תועה במדבר, שעדיין לא מצא את דרכו.

בליל ההגדה, אנו מעט מכל האנשים הללו גם יחד. אנו מוצאים בו שוב את תמימות דעינו, את ליבנו בשירה — משום שבשום רגע איננו יכולים לראות את עצמנו כאבודים לעולם.

מסקנת הרב

בשום רגע איננו יכולים לראות את עצמנו כאבודים לעולם.

לקח לשולחן

אסיר, יורד ים, חולה, תועה: כל אחד היה אחד מהם יום אחד. מאיזה מצב יצאנו, ואיזה אנו עדיין חיים? למי שעדיין לא מצא את דרכו, מה נוכל לעשות לפני צאת החג?